

ЛАНДШАФТНО-АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА МІСТА КОЛОМІЯ

*Проскурняк М., Волошенюк Х.**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

У статті розкрито особливості природної ландшафтної основи міста Коломиї та загальні риси історико-культурної спадщини її ландшафтно-архітектурних комплексів.

Ключові слова: ландшафтно-архітектурна спадщина, ландшафтні комплекси, ландшафтно-архітектурні комплекси.

Вступ. Місто – це складна сукупність ландшафтно-архітектурних комплексів, які відзначаються територіальною цілісністю та характером просторово-часової організації, і є носіями особливої культурної спадщини певного регіону. Збереження міста, піднесення його своєрідності та неповторності неможливе без наукового вивчення його ландшафтно-архітектурних комплексів (ЛАК). Невід’ємною частиною дослідження ЛАК міста є опрацювання проблеми їх культурної цінності й успадкування. Дослідження міських ландшафтів є актуальним в контексті загальноєвропейської концепції збереження ландшафтного різноманіття в умовах зростання ролі антропогенних чинників ландшафтогенезу. Особливо важливим є вивчення історичних міст, як осередку древнього урбо-ландшафтоутворення. Саме таким є місто Коломия – об’єктна територія.

Мета публікації – розкрити структуру сучасних ЛАК Коломиї, їх ціннісні якості та спадкоємне гуманістичне значення, накреслити основні заходи збереження культурних надбань міста, що в сумі складає предмет дослідження. Методологічною основою роботи є напрацювання українських науковців – К.І.Геренчука, М.Д.Гродзинського, В.М.Гуцуляка, Г.І.Денисика, О.Ю.Дмитрука, В.М.Пашенка, Ю.Г.Тютюнника та інших. Основу методики дослідження склав комплексний ландшафтознавчий аналіз території міста, який дозволяє з’ясувати особливості його ландшафтно-архітектурної спадщини, науково обґрунтувати напрямки подальшого, ековолюційного розвитку міста, як культурного центру Покуття.

Основні результати дослідження. У зв’язку з активними будівничими роботами, проблемами догляду за історичним центром, на тлі зростання туристичної значимості Коломиї, та з метою збереження композиційної цілісності міста, доцільним є виокремлення певних складових елементів цієї цілісності – ландшафтно-архітектурних комплексів. Згідно наших уявлень, ландшафтно-архітектурні комплекси міста відповідають рівню складних ландшафтних урочищ – займають одну мезоформу, характери-

зуються певним типом та висотою забудови, її функціональним призначенням, культурними цінностями. Основною метою виокремлення та вивчення ЛАК є збереження природної і культурно-історичної спадщини міста, піднесення його своєрідності та неповторності. Особливість та унікальність ЛАК фіксуються певними функціональними рисами забудови, її естетичними та архітектурними характеристиками тощо. Вирізність ЛАК обумовлюється складністю морфологічних характеристик урочища, різноманітністю, або ж навпаки чіткою одноманітністю архітектурних об’єктів. Обов’язковим елементом ЛАК є певна архітектурна домінанта, що композиційно довершує образ ЛАК та служить своєрідним вираженням його функціонального призначення.

Природна ландшафтна основа міста належить до типу лісо-лучних, роду ерозійно-аккумулятивних, виду заплавно-низькотерасових рівнин. Структура ландшафтних комплексів Коломиї включає середньо- та низькотерасові рівнини, заплавні, річково-долинні та руслові комплекси. Середньотерасову рівнину в межах міста репрезентує третя надзаплавна тераса, складена піщано-галечниковим алювієм (10 м), перекритим субаеральними суглинками. Відносна висота тераси становить 15-25 м. Грунтові води знаходяться на глибині 3-15 м. Північна частина міста займає її пологий схил, з дерново-підзолистими поверхнево-глеюватими середньо-суглинковими осушеними ґрунтами під орними землями, садами та дорогами.

Низькотерасові рівнини складають дві надзаплавні тераси Пруту. Перша піднімається над заплавою на 4-6 м, шириною до 1-1,5 км. На її поверхні часто зустрічаються стариці. Вона складена галечниками та піщано-суглинковим матеріалом. Грунтові води залягають на глибині 2-5 м. Друга надзаплавна тераса має ширину близько 1-3 км, піднімається над рівнем річки на 7-15 м. Поверхня рівнинна, злегка нахилена в бік ріки. Її глинистий цоколь перекритий гравійно-піщаним алювієм і суглинком. Рівень ґрунтових вод 3-6 м. Ґрунти низькотерасових місцевостей дерново-підзолисті, дернові, лучні та лучно-болотні

важкосуглинкові. Ці місцевості зайняті архітектурним надбанням історичного центру - низьковисотною забудовою, меморіальними пам'ятками, парками, а на околицях міста - садибно-житловою та промисловою забудовою, кар'єрами, орними землями тощо.

Заплавні комплекси виділяються вздовж русла р. Прут як смуга, що характеризується активним розвитком ерозійно-акумулятивних процесів і майже щорічною зміною рельєфу та рослинності завдяки частому затопленню весняними повенями й літніми паводками. У рельєфі простежуються два рівні: низька (0,5-1 м) і висока заплава (1,5-2 м). Низький рівень знаходиться під безпосереднім впливом навіть невеликих паводків. Він складений переважно русловими галечниками, які де-не-де перекриваються тонким шаром піску. Низька заплава зайнята під пляжами, парком та озером. Високий рівень сформований 1-3-метровим шаром піску, супіску або суглинку. Він затоплюється лише у високі паводки. Ґрунтовий покрив на низькій заплаві представлений дерновими слаборозвиненими супіщаними ґрунтами, на яких росте верба, вільха і розріджений травостій. На високій заплаві поширені дернові суглинкові ґрунти, під різнотравною рослинністю та забудовою з присадибними ділянками.

Місцевості долин малих річок і балок вирізняються уздовж рік Коломийка, Радилівка, Косачівка та потоку Чорний. Ці потоки мають рівнинний характер, спокійну течію а їх долини, як правило, глибокі і порівняно вузькі. Днища добре дреновані, складені алювіальними супіщано-галечниковими і глинистими відкладами з дерновими ґрунтами і виходами рихлих порід на спадистих схилах під природними і рудеральними формаціями.

Руслові комплекси представлені річкою Прут. Її плоске і широке русло розгалужене на мережу рукавів-проток. Є багато стариць. Правий берег ріки крутий, часто лісистий, лівий – широкий, пологий, покритий луками і полями. Швидкість течії до 1 м/с. Русла інших потоків вузькі, звивисті, з повільною течією, складені гравійно-галечниковим, піщаним, супіщаним алювієм. Русла рік використовують для водопостачання, рекреації, відбору гравію та піску.

Матеріальну культурно-історичну спадщину Коломиї складають три типи ландшафтно-архітектурних комплексів міста: площинні – на другій і першій трасах, а також, частково, на високій заплаві (адміністративно-поселенські, поселенські, поселенсько-господарські, господарсько-промислові); лінійні – на низьких терасах і заплавах, на схилі другої тераси (поселенські, транспортні, рекреаційні, роздільно-сполучні, захисні); точкові

– на низьких терасах і заплавах (сакральні, монументальні, рекреаційні). Культурна спадщина Коломиї відзначається багатим видовим різноманіттям, що є невід'ємною частиною культурного надбання як України, так і світу. Окрім цілісного історичного тла, у місті перебуває на державному обліку 37 найяскравіших його пам'яток, серед яких: 2 – національного значення, 35 – місцевого значення, а також: 96 – пам'яток монументального мистецтва, 10 – пам'яток археології, пам'ятних дощок – 33 [9, 10, 11]. Нижче розглянемо окремі їх групи.

Сакральні комплекси Коломиї знаходяться переважно в центральній частині міста, розташованій на плоскій поверхні другої тераси з щільною низько- і середньовисотною забудовою, площами, дорогами. В архітектурному відношенні вони представлені історичними і сучасними спорудами, які задають систему просторових орієнтирів, добре розрізняються з далеких точок сприйняття. Серед них відзначимо наступні: дзвіниця і церква Благовіщення Пречистої Діви Марії (вул. Карпатська); парафіяльний костел Св. Трійці (тепер церква Св. Йосафата, вул. І. Мазепи); церква Св. Архистратига Михаїла (вул. М. Грушевського); римо-католицький костел Ігнатія Лойоли (вул. І. Франка); Миколаєво-Успенський собор (бульв. Лесі Українки); кафедральний собор Преображення Господнього (вул. Театральна) та інші.

Дерев'яна Благовіщенська церква є найдревнішою у місті – збудована в 1587 році. За композиційними ознаками, вона належить до хрещатих у плані, утворених перетином прямокутників. Поруч церкви в 1587 році збудовано і дзвіницю. Це двоярусна споруда, нижня частина якої виконана в зруб, а верхня – каркасна. Квадратний зруб закінчується на рівні широкого піддашся, а верхня, каркасна частина, представляє ярус голосників. Церква Св. Йосафата (1775 р.) є найдавнішою кам'яною монументальною спорудою міста. До корінної перебудови вона по своїй структурі і художньому оформленні була побудована у стилі рококо. Інша культова споруда в історичному центрі міста – нині діюча греко-католицька церква Св. Архистратига Михаїла – була збудована в 1855 році на місці старого Домініканського монастиря. Це масивна споруда з одним приземистим куполом і двома вежами на головному фасаді. Інтер'єр цієї пам'ятки архітектури місцевого значення вражає пишністю. Розписи церкви виконані відомим українським художником і письменником К. Устияновичем. Особливої уваги заслуговує розпис купола, де зображені Софія Київська та собор Св. Юра у Львові, а також чудове колоритне панно на стінах притвору з реалістичним зображенням

Прикарпатського пейзажу. Багатий іконостас виконаний місцевим майстром різби по дереву Ю. Морозенком.

Крім вище зазначених об'єктів, виділяються локальні просторові доміанти, що підпорядковують собі певні ділянки міського середовища, формують характер окремих вузлів вулиць, перехресть. До найякісніших у цьому відношенні елементів міського ландшафту належать вулиці: Театральна, Чорновола, Франка, Відродження, Шевченка, бульвар Лесі Українки та інші. Основними архітектурними доміантами тут виступають: міський будинок культури «Народний дім» (вул. Театральна); музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття (вул. Театральна); драмтеатр (Вічевий майдан); «Музей історії міста» (вул. Р. Шухевича); пошта (вул. В. Чорновола); монастир Урсулук (сучасна гімназія) (вул. І. Франка); будинок музею писанкового розпису (проспект В. Чорновола).

Не менш значними архітектурними надбаннями міста є монументальні пам'ятники видатним культурним, громадським і політичним діячам: Т. Шевченку, М. Грушевському, С. Бандері, М. Ірчану, К. Трильовському та іншим. В Коломиї знаходяться два військових меморіали: меморіал воїнам Радянської армії, що загинули в роки другої світової війни (1941-1945), під час визволення міста і меморіальне військове кладовище загиблим у роки першої світової війни воїнам австро-угорської армії (споруджено в 1916 р.) і Українським Січовим Стрільцям (1915-1918 рр.). На даний час у Коломиї 21 га територій використовується під тафальні комплекси, де знаходиться значна кількість могил відомих людей краю.

Житлово-адміністративні комплекси розміщені в центральній частині міста, що зберігає радіально-променеву планувальну структуру і представляє собою щільно забудовану територію [1, 2]. Дрібно-квартальний характер забудови центру ускладнює її планувальну організацію. Забудова історичного центру міста представлена 2-3-х поверховими житловими та громадськими будівлями. Серед них велика кількість пам'яток історії та архітектури загальнодержавного, обласного та місцевого значення, цінна рядова забудова. Композиційним центром міста є прямокутна ринкова площа. Тут зосереджені адміністративні установи, заклади обслуговування, культові споруди та інші. Однією із таких споруд є ратуша (вул. Грушевського), яка збудована у 1877 р. в стилі віденського класицизму. Зайнявши південно-західний квартал, споруда розвернута до ринкової площі високою кутовою баштою, що добре сприймається в перспективі багатьох вулиць.

Поселенсько-господарські комплекси розміщені в основному на низькотерасовій рівнині

(5-15 м) та високій заплаві, під верболозом, лісопарком, садибами, городами. Житлова забудова представлена здебільшого садибними будинками з середнім розміром присадибної ділянки 0,12 га. Багатоповерхова забудова, зосереджена в основному в привокзальному районі, а також у східній частині міста, в районі вулиць І. Мазепи, О. Маковея та Б. Хмельницького. В місті діє понад 20 промислових підприємств. Територія промислових і комунальних підприємств, складів та баз складає біля 12% від загальної площі міста. Вони зосереджені, в основному, в північно-східній і південно-західній частинах міста. Значна кількість невеликих промислових підприємств розташована дисперсно майже по всій території міста.

Захисні і перепонні комплекси представлені гідрозахисними спорудами вздовж річок міста. Найважливішою серед них є дамба вздовж р. Прут. Її довжина становить близько 8,5 км, висота становить 6 м, ширина в основі складає 12 м. Садово-паркові комплекси утворює система озелених територій міста, яка складається з зелених насаджень загального користування, насаджень обмеженого користування та озелених територій спеціального призначення. Зелених насаджень загального користування у місті недостатньо – їхня площа складає 100,77 га (біля 15 м² на одного мешканця) [2]. Озеленені території загального користування представлені парком по вул. Петлюри (5,89 га), парком по бульвару Л. Українки (5,66 га), парком ім. Т. Г. Шевченка по вул. Староміській (19,38 га) та системою міських скверів. До озелених територій обмеженого користування відносяться озеленення ділянок шкіл, дитячих дошкільних установ, установ охорони здоров'я. До зелених насаджень спеціального призначення відносяться насадження в смугах відводу залізниці та автодоріг, насадження санітарно-захисних зон від складських об'єктів, прибережних захисних смуг річок, насадження закритих кладовищ. Загалом у місті нараховується біля сорока скверів і парків.

Аквально-сполучні комплекси. Територію міста Коломиї дренує р. Прут з притоками: Коломийка, Чорний Потік, Радилівка та Косачівка. Руслу річок звивисті, меандруючі. На території міста зосереджена також значна кількість озер і ставків, з яких найбільше значення має озеро вздовж Пруту, біля парку ім. Т. Г. Шевченка та міське озеро по вулиці А. Чехова. На них споруджено значну кількість залізобетонних, кам'яних та дерев'яних мостів і місточків. Слід відзначити, що всі водойми міста створюють цікаві міські комплекси і, при належному благоустрої прибережних територій, сприятливі для організації

зон відпочинку. Вулиці та дороги міста (за винятком основних) недостатньо впорядковані. Значна кількість із них не має твердого покриття, тротуарів, озеленення та не обладнані мережами водовідведення. Крім того, існуюча система вулиць не має чіткої диференціації за їх призначенням, а транспортні зв'язки між окремими частинами міста значною мірою ускладнені розчленуванням території залізничними коліями та відсутністю відповідних обладнаних переїздів через них.

Для забезпечення підтримуваного розвитку ландшафтно-архітектурних комплексів міста, успадкування його багатой історико-культурної, архітектурної, духовної спадщини і традицій слід оптимально враховувати всі природничі знання і світовий досвід. Зважаючи на те, що антропогенна діяльність у місті завдає значної шкоди природним ландшафтам, актуальним є збереження власне ландшафтоформуючого середовища міста для потреб його подальшого розвитку. Зростання міста має ґрунтуватися на засадах екоеволюційних ідей підтримуваного розвитку [12]. Нижче зупинимось на основних проблемних питаннях щодо збереження та належного функціонування ландшафтно-архітектурних комплексів міста Коломиї.

У межах ЛАК історичної частини міста Коломиї необхідно забезпечити: консервативне збереження заповідних історико-архітектурних осередків національного і місцевого значення; збереження історичного архітектурного образу центру міста; музейно-культурницький і туристський розвиток міста, ґрунтований на збереженні археологічної, історико-архітектурної, етнокультурної, мистецької, меморіальної спадщини древнього міста; традиційний розвиток сфери, що забезпечує представницькі функції туристичної галузі міста. У межах ЛАК новобудов міста Коломиї доцільним є: розвиток будівництва комфортабельного житла; сервісний розвиток готельно-туристського господарства; перспективно-оновлюваний розвиток транспортних мереж та інфраструктури; спадкоємне збагачення ландшафтно-архітектурних образів районів новобудов. У межах промислових зон та околиць міста Коломиї: обачний, помірковано-інерційний розвиток усталених галузей промисловості; зважена підтримка перспективних інновацій; екологічно обґрунтовані реконструкції морально застарілих виробництв і підприємств; рекультивация земель зайнятих під полігонами побутових відходів, кар'єрами. У межах зон із садибно-житловою забудовою доцільним буде: збереження цієї зони як зеленої за функціональністю; перспективно-оновлювальний розвиток транспортних мереж та

інфраструктури; спадкоємне збагачення ландшафтно-архітектурних образів районів садибно-житлової забудови. У межах зелених та рекреаційних зон міста важливо впровадити: заповідальне збереження ландшафтних комплексів р. Прут і малих рік; рекреаційне впорядкування берегів річок та їх очищення; екоеволюційні трансформації раніше змінених ландшафтних урочищ і місцевостей; оптимізація, санація, очищення, окультурення лісопаркових угідь, місць масового відвідування і відпочинку; упорядкування ландшафтного середовища міста.

Висновки. Структура ЛАК Коломиї сформована природними й антропогенними чинниками. Природна ландшафтна основа міста представлена середньо- і низькотерасовими рівнинами, заплавами, русловими та долинно-балковими комплексами, і відзначається: вертикальною ярусністю та лінійністю, смугастим малюнком фонових ландшафтних утворень топічного рівня; різноманітністю ландшафтних комплексів - латеральну структуру репрезентують п'ять видів місцевостей і біля двадцяти видів урочищ.

Історико-культурна спадщина ЛАК міста відзначається багатою гуманістичною значимістю та матеріальною цінністю: загальноміський культурний дух і ландшафтно-архітектурне тло; сакральні, монументальні, адміністративні, житлові, господарські та інші комплекси; їх духовно-організаційні, господарсько-управлінські, сполучні і перепонні, фонові та домінуючі функції; етнокультурні, краєзнавчі, пізнавальні, патріотично-виховні й інші ціннісні якості. Усі вони потребують ґрунтовних досліджень для їх успадкування та збереження ландшафтно-архітектурного обличчя історичного центру міста, його середовищесформуючих комплексів, з метою забезпечення подальшого розвитку Коломиї як культурного і туристичного центру Покуття.

Список літератури

1. Генеральний план м. Коломиї. – 1:5000. – К: Вид-во Українського державного НДІ проектування міст «Дніпромiст», 2004. – 1 л.
2. Генеральний план м. Коломиї. Пояснювальна записка / За ред. Ю. Білоконь. – К: Вид-во Українського державного НДІ проектування міст «Дніпромiст», 2004. – С. 48-61.
3. Геренчук К. И. Городское ландшафтоведение, его содержание и задачи / К.И. Геренчук // Антропогенные ландшафты центральных черноземных областей и прилегающих территорий: матер. регион. конф. – Воронеж, 1972. – С. 10–12.
4. Грабовецький В. Історія Коломиї [з найдавніших часів до початку ХХ ст.]. – Частина I. – Коломия, 1996. – 125 с.
5. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і

- простір: Монографія. У 2-х т. / М. Д. Гродзинський. – К.: ВПЦ «Київський ун - т», 2005. - Т. 2. – 503 с.
6. Гуцуляк В. М. Ландшафти міста Чернівці: Монографія / В.М. Гуцуляк. – Чернівці: Рута, 2006. - 168 с.
 7. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: [монографія] / Г.І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
 8. Дмитрук О. Ю. Урбанізовані ландшафти: теоретичні та методичні основи конструктивно-географічного дослідження / О.Ю. Дмитрук. – К.: ВГЛОбрії, 2004. – 240 с.
 9. Історико-архітектурний опорний план, проект зон охорони та визначення меж історичного ареалу м. Коломиї Івано-Франківської області. – 1:2000. – Львів: Укрзахідпроектреставрація. – 1 л.
 10. Ковтун В. Коломия з минулого в сьогодення / В. Ковтун, І. Монолатій. – Коломия: Вік, 2005. – 157 с.
 11. Монолатій І. Забудова Коломиї / І. Монолатій // Незалежний культурологічний часопис «І». - № 62. – Львів. – 238 с.
 12. Пашенко В. М. Методологія постнекласичного ландшафтознавства / В.М. Пашенко. – К., 1999. – 284 с.
 13. Тютюнник Ю. Г. Онаслеживание ландшафта / Ю.Г. Тютюнник. – К.: Изд.-печ. комплекс Ун-та «Украина», 2010. – 212 с.

Проскурняк М., Волошенюк Х. Ландшафтно-архітектурне насліддя міста Коломиї. У статті раскрыто особенности ландшафтної основи міста Коломиї и общіє черты історико-культурного насліддя її ландшафтно-архітектурних комплексів.

Ключевые слова: Ландшафтно-архітектурне насліддя, ландшафтний комплекс, ландшафтно-архітектурні комплекси.

Proskurniak M., Voloscheniuk H. Landscape-architectural Heritage of the town Kolomyia. This article discovers the peculiarities of the natural-landscape basis of the town Kolomyia and the general features of the historic-cultural heritage of its landscape-architectural complexes.

Key words: Landscape-architectural Heritage, Landscape complexes, Landscape-architectural complexes.